

УДК 37.011.3-051:124.5

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.1.15>**Г. А. КОЗАК***кандидат психологічних наук,**викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти,**Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна**Електронна пошта: Galina.Gayduk123@gmail.com**<https://orcid.org/0000-0003-2920-2530>***ТЕРМІНАЛЬНІ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ ПЕДАГОГІВ
ІЗ РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

У статті розглядаються цінності, які свого роду виступають векторами поведінки людини та визначають те, як індивіду потрібно діяти в певних ситуаціях вибору, керуючись при цьому власними внутрішніми поглядами, якостями характеру, тобто всім тим, що є для нього важливим і значущим, яке формується в людини протягом її життєдіяльності. За основу було взято модель ціннісних орієнтацій М. Рокіча, згідно з якою цінності людини розподілені на дві великі групи: інструментальні (переважні способи поведінки, засоби досягнення кінцевих цілей) та термінальні (цілі, яких би людина хотіла досягти протягом свого життя). Саме вивчення цих двох груп цінностей було здійснено у педагогічних працівників, які є, на нашу думку, їх трансляторами, людьми, які здійснюють їх опосередковане перенесення на інших учасників системи професійних відносин «людина – людина», а саме на учнів, у процесі своєї трудової діяльності. Дослідження інструментальних та термінальних цінностей у контексті цієї статті здійснювалось у педагогічних працівників, які перебувають на різних етапах професійної діяльності. Як відомо, класична модель професійного становлення особистості включає в себе етапи вибору, навчання, адаптації та особистісної реалізації у професійній діяльності, тож нами у вибірці досліджуваних було виділено три групи досліджуваних із різним стажем професійної діяльності, а саме: період професійної адаптації (педагоги зі стажем роботи до 5 років); період професійної реалізації (педагоги зі стажем роботи до 10 років); період професійної стагнації (педагоги зі стажем роботи більше 10 років), в яких здійснювалося вивчення їх термінальних та інструментальних цінностей. Як діагностичний інструментарій була взята «Методика смисложиттєвих орієнтацій Д. Леонтьєва», яка дає змогу оцінити джерело сенсу життя, що може бути знайдено людиною в минулому, теперішньому і майбутньому або на усіх етапах життя індивіда. Ця методика також дала змогу виявити позитивні риси, які проявляються в поведінці людини (термінальні цінності та інструментальні цінності – цілі, до яких людина прагне).

Ключові слова: особистість, педагог, цінності особистості, термінальні цінності, інструментальні цінності.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства в непростий для всього людства період передбачає переоцінку особистістю власного життя, ставлення до нього, моральні, етичні правила своєї поведінки, а також системи цінностей, які є продуктами матеріальної та духовної діяльності людини та складають органічну частину культури кожної особистості.

Як ми знаємо, одним з основних трансляторів цінностей і ціннісних орієнтацій є педагог, оскільки він є авторитетом у певній галузі, впливає на інших суб'єктів у процесі педагогічної взаємодії, внаслідок чого передає свій досвід і знання, є взірцем для наслідування.

Класично загальна модель професійного становлення особистості включає етапи вибору, навчання, адаптації та особистісної реалізації

у професійній діяльності. У контексті вивчення термінальних та інструментальних цінностей педагога варто зупинитися на аналізі процесу його професійного становлення на етапах адаптації та особистісної реалізації у професійній діяльності. За основу дослідження були вибрані такі періоди професійного становлення педагога: 1 – період професійної адаптації (педагоги зі стажем роботи до 5 років); 2 – період професійної реалізації (педагоги зі стажем роботи до 10 років); 3 – період професійної стагнації (педагоги зі стажем роботи більше 10 років). Відповідно, можна зробити припущення, що на цих етапах професійної діяльності у педагогів присутні різні системи цінностей, які мають вплив на інших суб'єктів навчального процесу, тому їх визначення є важливою умовою розви-

тку особистості інших учасників навчального процесу.

Аналіз останніх публікацій. Проблему цінностей особистості досліджували багато науковців, таких як Л. Божович, В. Ядов, І. Кон, С. Моріс, С. Фельдман, С. Рубінштейн, О. Леонт'єв, Л. Виготський та інші. Класифікацію цінностей педагогів можна знайти у працях Дж. Хазарда, Н.Ю. Гузевої, Є.Н. Шиянова, С.Г. Вершловського.

Виклад основного матеріалу. Грунтовний теоретичний огляд основних підходів до визначення цінностей особистості дав змогу визначити цінності як певні принципи, які є координаторами поведінки людини та визначають те, як їй потрібно поводитися в певних ситуаціях. М. Рокіч розмежував цінності на два класи – термінальні та інструментальні. Термінальні цінності М. Рокіч визначає в тому, що певна завершальна ціль людського існування (наприклад, щасливе сімейне життя, мир у всьому світі) з особистісної та суспільної позиції є тим, до чого має прагнути кожна людина; в інструментальних цінностях він вбачав переконання у тому, що спосіб певних дій людини (щирість, раціональність) з особистої та суспільної позиції є найкращим у будь-яких ситуаціях. По суті, розмежування термінальних та інструментальних цінностей здійснює досить традиційне розрізнення цінностей-цілей і цінностей-засобів [Рокич : 43–48]. На основі цих поглядів М. Рокіч розробив методику визначення інструментальних та термінальних цінностей особистості, яка була модифікована Д. Леонт'євим та лягла в основу нашого дослідження.

Методика вивчення смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д. Леонт'єва [Леонт'єв : 16] дає змогу оцінити «джерело» сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (мета), або в сьогоденні (процес), або в минулому (результат), або у всіх трьох складниках життя.

Тест СЖО містить 20 пар протилежних тверджень, що відбивають уявлення про фактори свідомості життя особистості. Досліджуваному пропонуються пари протилежних тверджень. Його завдання – вибрати одне із тверджень, яке, на його думку, більше відповідає дійсності, і відзначити одну із цифр (1, 2, 3) залежно від того, наскільки він впевнений у виборі (або 0, якщо обидва затвердження,

на його погляд, однаково правильні). Обробка результатів зводиться до підсумовування числових значень для всіх 20 шкал і перекладу сумарного балу в стандартні значення (проценти). Після цього підсумовуються бали асиметричних шкал, що відповідають позиціям, відзначеним випробуванним. Результати представлені у 5 субшкалах:

1) *субшкала «цілі у житті»*. Бали за цією шкалою характеризують наявність або відсутність у житті випробуваного цілей для майбутнього, які надають життю осмисленість, спрямованість і тимчасову перспективу. Низькі бали за цією шкалою навіть за загального високого рівня свідомості життя (ОЖ) будуть властиві людині, яка живе сьогоднішнім або вчорашнім днем. Разом із тим високі бали за цією шкалою можуть характеризувати не тільки цілеспрямовану людину, а й особу, плани якої не мають реальної опори в сьогоденні і не підкріплюються особистою відповідальністю за їх реалізацію. Ці два випадки нескладно розрізнити, враховуючи показники за іншими шкалами;

2) *субшкала «процес життя»*, або інтерес та емоційна насиченість життя. Зміст цієї шкали збігається з відомою теорією про те, що єдиний сенс життя полягає в тому, щоб жити. Цей показник говорить про те, чи сприймає досліджуваний процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений змістом. Високі бали за цією шкалою і низькі за рештою будуть характеризувати гедоніста, що живе сьогоднішнім днем. Низькі бали за цією шкалою – ознака незадоволеності своїм життям у сьогоденні;

3) *субшкала «результативність життя»*, або задоволеність самореалізацією. Бали за цією шкалою відображають оцінку пройденого відрізка життя, відчуття того, наскільки продуктивно й осмислено було прожито його частину. Високі бали за цією шкалою і низькі за рештою будуть характеризувати людину, яка доживає своє життя, у якої все в минулому, але минуле здатне надавати сенс залишку життя. Низькі бали – незадоволеність прожитою частиною життя;

4) *субшкала «локус контролю – Я» (Я – господар життя)*. Високі бали відповідають уявленню про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями і завданнями й уявленнями про його сенс.

Низькі бали – зневіра в своїх силах, у контролі власного життя;

5) *субшкала «локус контролю – життя»*, або керованість життя. У разі високих балів людині притаманні переконання в тому, що вона може контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Низькі бали – фаталізм, переконаність у тому, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода ілюзорна, і безглуздо будь-що загадувати на майбутнє.

Методика вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонтєва [Леонтєв : 16], перевагою якої є компактність, швидкість у проведенні й обробці результатів.

Методика містить два переліки цінностей: 1) позитивні риси, які проявляються в поведінці людини (термінальні цінності); 2) цілі, до яких людина прагне (інструментальні цінності). Випробуваням пропонується перелік, який містить деякі позитивні риси, що проявляються у поведінці людей, та завдання вибору тієї з них, яка є найбільш цінною за будь-яких обставин, і так далі потрібно прорангувати всі якості. Наступне завдання потребує оцінювання реалізації вибраної якості в житті у відсотках (%).

За результатами методики легко вирахувати кількісний показник схожості ієрархій ціннісних орієнтацій. Мірою схожості виступає коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Критичні значення цього коефіцієнта при $n=18-0,41$ (для 5%-го) і $0,55$ (для 1%-го рівня значущості).

Коефіцієнт Спірмена дає змогу виміряти не тільки близькість результатів двох індивідів, а й близькість індивідуальної ієрархії з узагальненою ієрархією групи. Для отримання групових результатів для кожної з цінностей підраховується середнє арифметичне значення рангу за даними всієї групи, а потім отримані усереднені ранги всіх цінностей повторно рангуються в порядку зростання: цінності з найменшим усередненим рангом приписується вторинний ранг 1, наступній – вторинний ранг 2 тощо. Результатом цієї процедури є групова ієрархія ціннісних орієнтацій, представлена в тій же формі, що й індивідуальні результати.

У методиці життя вважається осмисленим у разі наявності цілей, задоволення, одержуваного при їх досягненні, і впевненості у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати

завдання з наявних і добиватися результатів. Важливим є ясне співвіднесення цілей з майбутнім, емоційної насиченості – зі справжнім, задоволення – з досягнутим результатом, минулим.

У педагогів із стажем професійної діяльності до 5 років виокремлено такі термінальні цінності, як: старанність (27,8%), відповідальність і вихованість (по 18,5%). Серед інструментальних виокремлено такі цінності, як: сімейне життя (22,2%), цікава робота (18,5%) та щастя інших (14,8%).

Прояв термінальних цінностей в цій групі характеризується локалізацією цінностей прийняття інших, де рівень їх життєвої реалізованості становить $\approx 75\%$. Інструментальні цінності у цій групі групуються навколо цінностей міжособистісних відносин. Рівень їх життєвої реалізованості становить $\approx 70\%$. Відсотковий рівень реалізації виокремлених термінальних та інструментальних цінностей випробуваних педагогів у групі 1 наведений у табл. 1.

Таблиця 1
Відсотковий рівень реалізації термінальних та інструментальних цінностей у групі педагогів із стажем роботи до 5 років

Термінальні цінності	%-вий рівень реалізації	Інструментальні цінності	%-вий рівень реалізації
старанність	75,62	сімейне життя	73,75
відповідальність	65,83	цікава робота	74,16
вихованість	64,16	щастя інших	72

Загалом, характеризуючи цю досліджувану групу педагогів, виокремлюються такі особистісні характеристики, як здатність задовольняти загальножиттєві мотиви самовизнання, матеріальне забезпечення, потреба у високому заробітку від педагогічної діяльності, бажання мати роботу, яка приносить велику вигоду і додаткові пільги, що дозволяють забезпечити сім'ю. Сюди входять також здібності особистості педагога забезпечувати досконалий стан педагогічної діяльності, набір ідеальних загальнолюдських якостей вчителя, його толерантна поведінка відносно інших учасників взаємодії, досконалість у відносинах між людьми, при цьому здатність забезпечувати собі комфорт у процесі цієї діяльності, підтримувати комунікативні зв'язки з усіма учасниками педагогічної взаємодії. Педагогічний працівник здатен

підтримувати на належному рівні мотиви, що стосуються його педагогічної діяльності, свій соціальний статус педагога, творчо підходити до їх досягнення, при цьому переживаючи емоції, що посилюють активність, поживляють людину, спонукають її до діяльності. Сми­сложиттєвий супровід окреслений вираженою орієнтацією на процес життя (емоційну насиченість життя), що визначає їх єдиний смисл – смисл гедоністичного життя людини, яка живе сьогоднішнім днем. Система термінальних цінностей характеризує цих педагогів як дисциплінованих і старанних, вони вміють тримати слово і не відступати перед труднощами, їх почуття обов’язку реалізується у вираженій працелюбності та показниках продуктивності у роботі; в системі інструментальних цінностей домінують цінності міжособистісних відносин.

У групі педагогів зі стажем професійної роботи від 5 до 10 років виокремлено такі термінальні цінності, як раціоналізм та сміливість (по 27,3%); життєрадісність (22,7%); незалежність (19,7%); а серед інструментальних цінностей – кохання (24,2%), цікава робота (22,7%) та наявність друзів (21,2%). Відсотковий рівень реалізації виділених термінальних та інструментальних цінностей досліджуваних педагогів представлений у табл. 2.

Таблиця 2

Відсотковий рівень реалізації термінальних та інструментальних цінностей у групі педагогів із стажем роботи від 5 до 10 років

Термінальні цінності	%-вий рівень реалізації	Інструментальні цінності	%-вий рівень реалізації
раціоналізм (сміливість)	79 (80)	кохання	71
незалежність	82,5	цікава робота	75
життєрадісність	72,5	наявність друзів	83,75

Таким чином, характеризуючи цю групу досліджуваних педагогів, можна виокремити розвинуті інтернальні здібності для психологічної близькості з різними людьми; сформовані смисложиттєві установки усвідомлення мети в житті та локусу контролю «Я» визначають їх цілеспрямованість, ініціативність і розвинутість почуття допомоги іншому; орієнтація свободи вибору сприяє подоланню бар’єрів у спілкуванні через вміння керувати емоціями й адаптивну

гнучкість. Загалом для педагогічних працівників із стажем педагогічної діяльності від 5 до 10 років, коли у їхній професійній діяльності мають місце страхи контролю за вчителем з боку адміністрації навчального закладу, що позначається на здатності займати конструктивну позицію і мати свободу діяльності; такий педагог усвідомлює і приймає складність, неоднозначність і непередбачуваність навколишнього середовища, мириться з нею і враховує її в своїх діях. Розвинута альтруїстична орієнтація блокує корисливі особисті інтереси і потреби стосовно інтересів інших людей чи груп, тому вони добре взаємодіють з іншими групами осіб чи окремими індивідами, мають добре розвинуту комунікативну толерантність, яка включає в себе пізнання особистістю самої себе та іншої людини, толерантні установки поведінки і спілкування, і при цьому вони орієнтовані на комфортні тенденції поведінки. Система термінальних цінностей цих досліджуваних характеризуються безпосереднім емоційним світосприйняттям, а система інструментальних цінностей сповнена індивідуалізму життя.

У групі педагогів із стажем професійної діяльності більше 10 років виокремлено такі термінальні цінності, як незалежність (24,7%), раціональність (20,9%) та самоконтроль (20,9%); а серед інструментальних цінностей – непримиренність до недоліків у собі та інших (22,2%), розваги (20,9%), суспільне визнання (наявність хороших і вірних друзів, кохання) (по 18,5%). Відсотковий рівень реалізації виділених термінальних та інструментальних цінностей цих досліджуваних наведений у табл. 3.

Таблиця 3

Відсотковий рівень реалізації термінальних та інструментальних цінностей у групі педагогів із стажем роботи більше 10 років

Термінальні цінності	%-вий рівень реалізації	Інструментальні цінності	%-вий рівень реалізації
незалежність	84,37	непримиренність до недоліків у собі та інших	53,75
раціональність	76,66	розваги	65,71
самоконтроль	75	суспільне визнання (наявність хороших і вірних друзів, кохання)	36,66 (85; 30)

Таблиця 4

Розподіл показників рангової кореляції (rs) за результатами методики вивчення ціннісних орієнтацій Д. Леонт'єва

<i>термінальні цінності</i>		
Досліджувані групи	група 2	група 3
група 1	-0,46	-0,50
група 2		0,57
<i>інструментальні цінності</i>		
група 1	-0,33	-0,57
група 2		0,55

Загалом характеризуючи цю групу досліджуваних педагогів, можемо виокремити їх виражене прагнення до завойовування авторитету, бажання користуватися повагою серед інших, критичну вимогливість до себе, підвищення самоцінності та самооцінки, завдяки яким вони будують відносини з оточенням. Для цієї категорії осіб має значення добрий заробіток і матеріальна винагорода від педагогічної діяльності, що дозволяють забезпечити сім'ю. На фоні актуалізованої потреби у визнанні та матеріальному забезпеченні цим педагогічним працівникам легше зорієнтувати свою поведінку у напрямі уникнення невдач у процесі педагогічної діяльності, адже вони переосмислили життя загалом, у них наявні загальножиттєві цілі, вони здатні добиватися позитивних результатів, здатні усвідомлювати неоднозначність і непередбачуваність навколишнього світу, миритися з нею і враховувати її в своїх діях у процесі педагогічної роботи. Система термінальних та інструментальних цінностей цих педагогів характеризується незалежним індивідуалізованим характером, де домінуючими виступають цінності особистого життя.

Варто додати зафіксовані відмінності у змісті термінальних та інструментальних цінностей у досліджуваних групах педагогів, які мають значуще кількісне підтвердження. Після визначення рангової позиції цінностей в кожній із досліджуваних груп було підраховано середнє арифметичне значення рангу. Коефіцієнт Спірмена (rs) дав змогу виміряти близькість міжгрупової ієрархії цінностей у кожній досліджуваній групі. Критичні значення коефіцієнта Спірмена при $n = 18$ – $rs = 0,41$ при $p = 0,05$ та $rs = 0,55$ при $p = 0,01$ (табл. 4).

Отримані результати показують, що існує позитивний кореляційний зв'язок у розподілі групових значень рангових позицій термінальних та інструментальних цінностей між групою педагогів із стажем роботи від 5 до 10 років та групою педагогів із стажем більше 10 років,

що свідчить про близькість розподілу цінностей цих досліджуваних, а також негативний кореляційний зв'язок у розподілі групових значень рангових позицій термінальних та інструментальних цінностей між групою педагогів із стажем до 5 років та групою педагогів із стажем від 5 до 10 років; та групою педагогів із стажем роботи від 5 до 10 років і групою педагогів із стажем більше 10 років, що підтверджує розходження в розподілі цінностей. Таким чином, якісний аналіз %-вого розподілу термінальних та інструментальних цінностей, оцінка їх життєвої реалізованості досліджуваними педагогами та коефіцієнт рангової кореляції як міра схожості ціннісних ієрархій у кожній досліджуваній групі продемонстрували тенденційну закономірність їх прояву.

Висновок. Проведений аналіз дає змогу зробити такі висновки: якщо у педагогів групи 1 ще можна помітити прагнення до професійного удосконалення як використання можливості розширення своєї освіти, світогляду і загальної культури через переживання емоційної наповненості життям, що властиве цьому віковому періодові, то у досліджуваних групах 2 і 3 можна помітити прагнення до комфортного благополуччя, а висока реалізованість індивідуальних цінностей дає змогу переживати внутрішню гармонію, свободу від внутрішніх протиріч, сумнівів через максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рокіч М. Природа человеческих ценностей. Свободная пресса. 1973. Вип. 5. С. 43–48.
2. Леонт'єв Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). Москва: Смысл, 1992. 16 с.

REFERENCES

1. Rokich M. (1973) Priroda chelovecheskih cennostej. Svobodnaja pressa. Vip. 5. S. 43–48.
2. Leont'ev D.A. (1992) Test smyslozhiznennyh orientacij (SZhO). Moskva: Smysl. 16 s.

H. A. KOZAK

Candidate of Psychological Sciences,

Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Pre-School and Primary Education,

Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College» of the Volyn Regional Council,

Lutsk, Ukraine

E-mail: Galina.Gayduk123@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2920-2530>

**TERMINAL AND INSTRUMENTAL VALUES OF TEACHERS
WITH DIFFERENT PROFESSIONAL EXPERIENCE**

This article examines the values that are a kind of vectors for human behaviour and determine how an individual should act in certain situations of choice, guided by his or her inner views, qualities of character, i.e., by all that is significant for him/her and what has been formed in a personality during the life. M. Rokich's model of value orientations was taken as a basis. According to the model, human values are divided into two large groups: instrumental (predominant behaviors, means of achieving ultimate goals) and terminal values (goals that a person would like to achieve during his/her life). The study of these two groups of value was carried out by teachers, who are, in our opinion, their translators, who carry out their indirect transfer to other participants in the system of professional relations “man-man”, namely, students, in the course of their work. In the context of this article, the study of instrumental and terminal values was carried out on the teachers who are at different stages of professional activity. As it is known, the classical model of professional development of the individual includes stages of selection, training, adaptation, and personal realization in professional activities, so we have selected three groups of subjects with different lengths of professional activity, namely: the period of professional adaptation (teachers with working experience up to 5 years); 2 – the period of professional realization (teachers with working experience up to 10 years); 3 – the period of professional stagnation (teachers with more than ten years of experience), and, we have researched their terminal and instrumental values. The method of “Meaningful life orientations of D. Leontiev” has been taken as a diagnostic tool. It allows assessing the source of the meaning of life, which a person can find in the past, present, and future, or at all stages of an individual's life. This technique also identified positive features manifested in human behavior (terminal values) and the goals to which a person aspires (instrumental values).

Key words: personality, teacher, personality values, terminal values, instrumental values.